

ДА ВЫТОКАЎ МЕДЫЯРЫТОРЫКІ...

XX стагоддзе называюць эпохай маўчання. І нездарма. Яно спарадзіла палітычных лідэраў, лісткі якіх перакладалі рэферэнты і адказнасць за парадак іх (лісткоў) неслі таксама... рэферэнты. Эпоха рытарычнага маўчання, XX стагоддзе несла на сабе цяжкі крыж – быць маўклівым, талерантным і рахманым. Менавіта гэтыя рысы вылучаюць савецкага чалавека XX стагоддзя. Незалежна ад нацыянальнасці, веравызнання і поглядаў. Асабліва выразна гэта адлюстроўвалася ў сродках масавай інфармацыі.

Рыторыка, – так павялося здаўна, – дзіця дэмакратыі. Цікавы факт: як толькі мы знаходзім сябе заціснутымі ў рамках, і нам не хочацца з іх выходзіць, мы прыдумваем арсенал стылістычных прыёмаў, якім у зручны час, пры пэўных абставінах карыстацца вельмі лёгка. Рыторыка ў такім грамадстве становіцца непатрэбнай. Навошта абіяжарвацца логікай думкі, імкнуцца да недасягальнага, калі гэта нікому непатрэбна і галоўнае... сабе. Рытарычны партрэт сучасніка, які толькі фарміруецца і ўбірае моц слова, – яўны накід на беларускае грамадства. Мы не верым пустым абяцанням, мы навучыліся адрозніваць няпраўду ад праўды, мы перасталі давяраць танным загатоўкам.

Колькі ні вывучай сучасныя замежныя рыторыкі, пачынаючы ад Дэйла Карнегі, якому ў шматлікіх краінах свету ўзведзены помнікі – інстытуты, універсітэты, і заканчваючы паслядоўнікамі неарыторыкі, ніколі не зможаш пакласці іх трафарэтам на маўленчую глебу славян, асабліва беларусаў.

Стваральнік тэорыі бесканфліктнага і паспяховага кантактавання, Дэйл Брэнкерыдж Карнегі ў другой палове XX стагоддзя набыў сусветную папулярнасць невыпадкова. І нездарма яго працу «Як знаходзіць сяброў і ўздзейнічаць на людзей» называлі «кнігай, якая раскупляецца хутчэй за ўсе кнігі ў свеце». Выведзены Карнегі рытарычны вобраз не ўкладваецца ў айчыныя прамоўніцкі ідэал, заснаваны на еўрапейскай традыцыі. Ловіш сябе на думцы, што адрасат кнігі нехта іншы, што закранаецца іншае вымярэнне, якое адчуваецца ад твайго этнапсіхалагічнага складу, менталітэ-

ту. І гэта не толькі шчырае дапушчэнне. Нельга скідаць з вагі, што кніга была разлічана перш за ўсё на перыяд вялікай дэпрэсіі, «калі 20 % насельніцтва жыло на выплату па беспрацоўі». Больш XX стагоддзе не ведае настолькі выдатна разрэкламаванага і бліскава выкананага для сваёй аўдыторыі сачынення па прамоўніцкім майстэрстве. Хаця трэба ўзгадаць, што ў «рытарычным буме» 50–60-х удзельнічала яшчэ адна кніга, напісаная ў 1950 годзе дэканам факультэта рыторыкі і тэатра Тэнэсійскага ўніверсітэта Полем Соперам «Асновы мастацтва прамовы», якая ў 1958 г. была перакладзена на рускую мову. Абедзве кнігі падкуплялі простым і зразумелым стылем, шматлікімі прыкладамі і гісторыямі з жыцця, жывым словам. Аднак і форма, і змест заставаліся маналагічнымі, укаранялі ў свядомасць веру ў напісанае, а не шукалі разам з аўдыторыяй ісціну.

Увогуле ў рыторыцы вылучаюцца два тыпы рытарычнага маўлення – сафістычны (амерыканізаваны) і Сакрата-Платона (еўрапейскі). Такая тыпалогія бярэ пачатак з антычнай Грэцыі, калі паралельна існавалі ў час сафістаў і Сакрата два ідэалы прамовы, існавалі не мірна, а ў напружанай барацьбе адзін з адным. Паводле Сакрата, такая прамова ісцінная, карысная для грамадства, строга ўпарадкаваная ў сэнсавым і фармальным планах. Ідэал сафістаў зусім іншы. Прамова павінна быць «падпарадкаванай», маніпулюючай сілай. Другім патрабаваннем з’яўлялася фармальная, слоўная прыгажосць і элегантнасць, трэцім – лагічная вытанчанасць і трафарэтная правільнасць. Усё гэта прыводзіла да галоўнага, якое не выстаўлялася наперад, – давала магчымасць самавыражэння ў прамове. Выдатная прамова для сафіста – гэта перш за ўсё пэўная самарэклама, самасцвярджэнне.

Сафістычны ідэал сфарміраваўся з вучэння, якое мела цягу да рэлігійнага і прапаведавалася філосафамі-асветнікамі. Яны лічыліся першымі прафесійнымі настаўнікамі аратарскага майстэрства. Сафіст (*sophistes* – мудрэц), настаўнік мудрасці вучыў: аб’ектыўнай ісціны няма, ёсць толькі суб’ектыўнае меркаванне пра яе. Чалавек ёсць мера ўсіх рэчаў. Адсюль робіцца выснова: нельга гаварыць, што адна думка больш сапраўдная, чым другая. Навучыць пераконваць, «слабае меркаванне рабіць моцным» – асноўная задача сафістаў-настаўнікаў. У распараджэнні сафістаў было два сродкі: дыялектыка, майстэрства разважаць, і рыторыка, майстэрства гаварыць. Першая была накіравана на розум слухача, другая – на пачуцці. Калі чалавек валодае гэтымі двума майстэрствамі – перамога яму забяспечана. Тады і рэалізуецца катонаўскі завет: «*Vig bonus, dicendi peritus*» – «годны муж – майстар у слове».

Спачатку сафісты вучылі вынайдженым імі ж лагічным прыёмам доказу і абвяржэння. Яны адкрылі шэраг правіл лагічнага мыслення, аднак у хуткім часе адышлі ад прынцыпаў яго арганізацыі і сканцэнтраваліся на распрацоўцы хітрыкаў, заснаваных на знешнім падабенстве з’яў, на тым, што канкрэтная сітуацыя вынікае з агульных месцаў, падзея зыходзіць з агульнай сувязі падзей, на полісеміі, на падмене паняццяў і г. д. Пратагор, Горгій, Гіпій, Продзік, Антыфонт усе ісціны выставілі сумніўнымі, аб’явілі іх адноснымі, што прыводзіць да абвяржэння аб’ектыўнай ісціны. «Малодшыя» сафісты Фразімах, Крыцій, Алкідам, Лікфрон, Палемон, Гіпадам бяруць на ўзбраенне жангляванне словамі, фальшывыя прыёмы доказу ісціны і падману адначасова. З гэтага пачынаецца ідэйнае раздваенне сафістыкі. Нездарма ўжо ў антычнасці да сафіста ставіліся па-рознаму: як да настаўніка мудрасці і як да рытара, які «ўмее гаварыць пра ўсё, не ведаючы нічога». У выніку ўзнікаюць сафізмы – наўмыснае прымяненне ў спрэчцы і доказах падманлівых аргументаў, заснаваных на свядомым парушэнні лагічных правіл. Менавіта гэта адрознівае іх ад паралагізмаў і апорый, якія могуць утрымліваць у сабе ненаўмысную памылку або ўвогуле не мець яе, але прыводзіць да яўна няправільнага вываду. Сафізмы грунтуюцца на фармальнай вытанчанасці логікі, напрыклад: «Што ты не губляў, тое маеш. Рогі ты не губляў. Значыць, у цябе рогі». Сафістычнае красамоўства стала базай для стварэння арсеналу хітрыкаў у спрэчцы, які з поспехам прымяняе і па сёння, не задумваючыся пра іх маніпулятыўную сілу.

Сакрушальны ўдар па рытарычным ідэале сафістыкі першым нанёс Сократ, які катэгарычна выступіў супраць вучэння аб адноснасці ісціны. Абсалютная ісціна існуе, яна Боская, вышэйшая за чалавечыя меркаванні, і яна з’яўляецца мерай усіх рэчаў. Рытар сам павінен ведаць, што праўдзівае, а што падманлівае, што ёсць справядлівасць і несправядлівасць. Не валодаючы такімі ведамі, рытар-сафіст, які імкнецца да поспеху, будзе ісці за публікай, патакаючы ёй, прыносячы гэтым не карысць, а шкоду.

Азіраючыся на дваццаць стагоддзяў новага часу, мусіш прызнаць, што кардынальных зрухаў, прынцыповых трансфармацый у адной з самых старажытных навук не адбылося. Сучасныя маўленчыя намаганні накіраваны на спасціжэнне і рэалізацыю таго, што было вынайджана Пратагорам, Горгіем, Лісіем, Ісакратам, Сакратам, Платонам, Арыстоцелем, Цыцэронам, Квінціліянам...

Антычная рыторыка рабаўладальнай дэмакратыі карысталася большым поспехам, чым за ўвесь новы час. Пакуль заветы Платона, Арыстоцеля, Ісакрата пераходзілі ад настаўнікаў да вучняў, у гісторыі Грэцыі

нарасталі новая эпоха – элінізму. На Усходзе з’явіліся грэка-македонскія манархіі. Цэнтры эканамічнага, палітычнага і культурнага жыцця пасунуліся ў Александрыю, Антыёхію, Пергам. Гарадскія рэспублікі старой Грэцыі заняпалі. Гэта не магло не адбіцца на красамоўстве.

Пасля заваяванняў Аляксандра Македонскага фарміруецца новая плынь, якую сучаснікі назавуць «азіяцтвам». Перайманне стыляў і прамоўніцкіх манер Лісія, Платона і Дэмасфена былі ўганараваны імем атыцызму, а традыцыі эліністычнай школы заклеімаваны кплівай мянушкай «азіяцтва». Развіццё класікі падмянялася яе дагматызацыяй. Замест жывога слова асновай творчасці стала педантычная вучонасць, творы аднаўляліся паводле класікаў таго часу, інтэрпрэтаваліся паводле густаў тэрэтызуючых эстэтаў. Атыцызм стаў модай, даступнай толькі вузкаму колу знаўцаў такога мастацтва. З заняпадам рабаўладальнай дэмакратыі рыторыка ператвараецца ў нарматыўна-каталагізатарскую дысцыпліну і раствараецца ў стылістыцы, якая і да апошняга часу ўтрымлівае ў сабе вялікі арсенал сродкаў, прыёмаў, фігур, тропіў, так бы мовіць, гатовых формул для пабудовы мастацка адзначанага маўлення, для ўпрыгожвання яго. Паводле даных розных энцыклапедыяў, наменклатура тропіў у атычнасці налічвала каля двухсот адзінак. Перад тым як стаць набыткам сучаснікаў, формулы тропіў павінны былі быць вынайздзены. І часцей за ўсё гэта рабілася на атычных народных форумах, калі трэба было запаліць сэрцы людзей, звярнуць іх розум да пераканання, вобразнасцю ўзмацніць аргумент.

Сучасны айчынны рытарычны ідэал, заснаваны на вучэнні Сакрата-Платона, дыялагічны па форме і змесце, гарманізуючы, анталагічны, супрацьпастаўлены сафістычнаму – маналагічнаму па змесце, хутчэй маналагічнаму, чым дыялагічнаму па форме, аганальнаму, рэлятывісцкаму (А. К. Міхальская). Прыведзены характарыстыкі, падстаўна апісанія прафесарам А. Міхальскай, – згорнуты вобраз, энергетычны кандэнсат усходнеславянскай рыторыкі, якая толькі аднаўляецца, жывіцца крынічнай чысцінёй з народа, злучаецца повяззю часоў. Кожная з іх разгортваецца складнікам панарамнай канцэпцыі рыторыкі новага часу і вылучаецца ў бінарныя апазіцыі, заснаваныя на чатырох аспектах.

Рыторыка як навучальная дысцыпліна ўвайшла ў школьныя і студэнцкія аўдыторыі літаральна з 90-х гадоў мінулага стагоддзя. Не выкладалася ў масавым парадку амаль стагоддзе. Гэтага часу хапіла, каб сфарміраваць пакаленні людзей без рытарычнага вопыту, вольнага валодання словам. Гэта так адчуваеш, калі падыходзіш з мікрафонам да чалавека, калі спрабуеш «упісаць» у кадр расчырванелага ад хвалявання чыноўніка, калі на-

магаешся разгаварыць для інтэрв'ю вядомага фізіка ці мастака, калі спрабуеш навучыць студэнта ўпэўнена трымацца перад аўдыторыяй. Аднак мы стараемся вылекавацца ад аднастайнасці і моўнага шаблону. Бо нам ужо не толькі не падабаецца прамова з лістка, а мы пакідаем за сабой права не слухаць такога прамоўцу...

Журналіст – камунікатыўны лідэр, таму ўменне прачытваць маўленчую сітуацыю, прадбачыць працэс яе разгортвання, разумець суразмоўцу і прагназаваць вынікі кантактавання не менш важнае, чым «аддзяляючы зерне ад жыццяў, публікаваць жыцці» (Э. Фіхтэліус). Умець скарэктаваць маўленчую падзею, знаходзячы ісціну, ёсць вызначальная якасць прафесіі журналіста. Медыярыторыка дае адказы на тое, якім чынам можна сфарміраваць такія навыкі і ўменні. Толькі раўнапраўны, суб'ект-суб'ектны дыялог з чытачом уганаруецца поспехам, калі homo eloquens бачыць свайго суразмоўцу такім, як ён сам, – жывым, дзейным, актыўным суб'ектам, а не чыстым лістом, які трэба спісаць, пустым сасудам, які трэба запоўніць. Шукай ісціну ў дыялогу! Сакрат даў нам вялікае адкрыццё: ён паглядзеў на чалавека, з якім размаўляў, абсалютна інакш, як гэта было да яго, у сафістаў. Ён убачыў у іншым сябе самога, ці ўбачыў сябе самога як іншага, і ператварыў гэтага іншага ў суразмоўцу. Гэта стала пачаткам сапраўднага дыялогу, перададзенага нам, нашчадкам, у якім погляд на чалавека быў новым, напоўненым гармоніяй і ісцінай, а аўдыторыя пераставала быць пасіўным аб'ектам, падпарадкаваным маніпулятыўнай сіле маўленчага дзеяння. Сіла ўздзеяння інфармацыі, маштаб уплыву на грамадскую думку вымушае журналістыку быць павелічальным шкельцам пры выражэнні непазбежных сацыяльных эмоцый і меркаванняў, нават калі ацэнчанасць пільна маскіруецца пад аб'ектыўнасць.